

Datum: 03.09.2026

Medij: Kompas

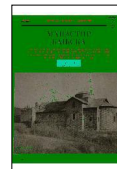
Rubrika: Kultura

Autori: DR BRANKA GUGOLj istoričar umetnosti

Teme: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

Napomena:

Površina: 2977

Naslov: MANASTIR BANJSKA

Strana:

ФЕЉТОН
НОТЧ/ЗФ

ИСТОРИЈА • БАШТИНА • ИДЕНТИТЕТ

МАНАСТИР БАЊСКА

Према писању архиепископа Данила II црква је грађена по узору на Студеницу, што је јасно видљиво у једнобродној основи храма, а посебно у скупоченој мермерној оплати и богатој скулптуралној декорацији која је само делимично сачувана

ДР БРАНКА ГУГОЉ

историчар уметности

Фотографија из 1938. године,
Археолошки институт,
заоставштина архитекте
Ђурђа Бошковића

Datum: 03.09.2026

Medij: Kompas

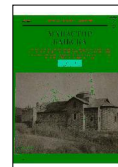
Rubrika: Kultura

Autori: DR BRANKA GUGOLj istoričar umetnosti

Teme: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

Napomena:

Površina: 2977

Naslov: MANASTIR BANJSKA

Strana:

Манастир Бањска са црквом Св. Стефана налази се у подножју Рогозне, у непосредној близини истоимене реке и лековитих термалних извора. На остацима римског насеља са лечилиштем посвећеним Јупитеру Долихену саграђен је средњовековни манастир, при коме је у другој половини 13. века било седиште Бањске епископије. Према Светостефанској хрисовуљи и биографији краља Милутина, коју је написао архиепископ Данило II, на месту порушеног храма краљ Милутин је између 1312. и 1316. године саградио цркву Св. Стефана, намењену свом вечном покоју. Једнобродни храм са троделном олтарском апсидом саграђен је по угледу на Богородичину цркву у Студеници. Поред цркве – владарског маузолеја – манастирском комплексу припадала је трпезарија, као и друга здања стамбене и економске намене: монашке келије, кухиње, пекаре, радионице. Владарска палата, која се помиње у писаним историјским изворима, изгледа да се није налазила у самом манастирском комплексу, већ нешто ниже – у непосредној близини термалних извора.

Након што је краљ Милутин преминуо у Неродимљу 1321. године, архиепископ Данило II је пренео његове земне остатке у Бањску – где је сахрањен. Према студеничком моделу, гробно место би се налазило у југозападном делу храма. Новија истраживања упућују на то да је краљ Милутин сахрањен у средишњем делу западног травеја, на рубу поткуполног простора. Узора за такво решење могуће је наћи у гробним црквама Цариграда.

Већ у првом турском налету, 1389. године, манастир је запаљен, а краљево тело пренето прво у Трепчу, а потом у Софију, где се и данас налази. Страдања су се наставила током 15. и 16. века. Почетком 17. века рушевине манастира претворене

су у мање турско утврђење, а црква је дограђивањем минарета над северном певницом делом претворена у џамију, а делом у стамбени простор. У аустријско-турским сукобима крајем века Бањска је наизменично служила као утврђење турској и аустријској војсци. У Првом светском рату поново је паљена. Турци су напустили Бањску 1912. године.

НЕСРЕЋНА СУДБИНА

Разрушена и запустела Бањска имала је несрећну судбину: прва истраживања из ратне 1915. године била су аматерска. Начелник звчанског округа Ђ. Матић, шеф месне контроле из Скопља М. Поповић и извесни господин Церовић – са неколико радника – прекопавали су гробове у цркви.

*Након што је краљ
Милутин преминуо
у Неродимљу 1321.
године, архиепископ
Данило II је пренео
његове земне остатке
у Бањску – где је
сахрањен*

Научна проучавања архитектуре Бањске архитекте Ђурђе Бошковић започео је у трећој деценији 20. века. У извештају са путовања, публикованом у *Годишњаку Српске краљевске академије*, описао је свој рад у Бањској октобра месеца 1927. године, где је боравио, како каже, „са препоруком и моралном помоћи Музеја, а о свом трошку“. Рад је био усмерен на истраживање рушевина храма затрпаних земљом, које је неколико радника откопавало четири дана, да би се могло извршити снимање. Снимљени су и фотографисани и многи фрагменти скулптуралне декорације узидани у сеоске куће у околини. Међу откривеним

фрагментима Бошковић уочава два стила: један чисто романско-приморски, са врежама и стилизованим животињама, и други, сувљи и оштрији, са круто стилизованим акантусима или геометријским фигурама. Вероватно је да су фрагменти овог другог стила припадали каквој грађевини срушеној пре зидања садашње цркве, пошто се неки делови налазе у њеним зидовима.

Према материјалу и конструкцији Бошковић је издвојио више фаза градње храма, што прихватају и каснији истраживачи. Прво је подигнута грађевина оплаћена полираним мермером, а истовремено с њом и ексонартекс. Потом су уз ексонартекс дозидане куле, оплаћене истим каменом, али грубље обрађене. На основу сокла који иде око целе грађевине Бошковић је закључио да су куле саграђене у малом временском размаку у односу на цркву. У истом извештају наводи се да је манастир био опасан зидовима са пиргом.

Као члан „Архитектонске комисије за чување и одржавање споменика“ Ђурђе Бошковић је поново током 1930. обишао рушевине разрушене цркве. Уочивши нерешен проблем који се тиче првобитног изгледа куполе која се завршава плитком и слепом калотом, Бошковић бележи: можемо закључити да је бар горњи осмоугаони део накнадно споља био президан, иако се због старости малтера и материјала не може тачно одредити линија од које презиђивање отпочиње. Првобитно кубе било је вероватно, оплаћено истим монументалним материјалом, од којег су и остали зидови грађевине израђени. Тешко би се пак смело претпоставити да није уопште довршено и да је тек накнадно овако сиромашно израђено.

ИЗГЛЕД КУПОЛЕ

О првобитном изгледу куполе истраживачи су изнели различита мишљења. Милоје

Datum: 03.09.2026

Medij: Kompas

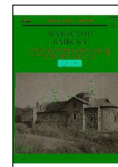
Rubrika: Kultura

Autori: DR BRANKA GUGOLj istoričar umetnosti

Teme: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

Napomena:

Površina: 2977

Naslov: MANASTIR BANJSKA

Strana:

ФЕЛТОН
НОЛЧЕФ

Васић је сматрао да су прозорски отвори били довољни да осветљавају цркву. Александар Дероко је прво изнео тезу да Бањска уводи приморско слепо кубе, док је касније сматрао да је ниска калота настала у турском периоду. Војислав Кораћ и Марица Шупут повезали су слепо куполу са презиђивањем у 17. веку, када је црква служила као џамија. Марица Шупут сматра да је средишњи простор храма првобитно био засведен широком и добро осветљеном куполом. Према мишљењу Милке Чанак-Медић, у структури и облику куполе Богородичине цркве у Студеници и куполе храма у Дечанима – могуће је наћи решење првобитне куполе цркве Св. Стефана у Бањској.

Питањем истовременог дизања нартекса са црквом, какав је случај и код Бањске, Бошковић ће се позабавити неколико година касније, а недуго потом биће му поверени радови на конзервацији исте цркве.

Када је одлуком Светог архијерејског Синода у децембру 1936. установљена Саветодавна комисија за чување архитектонских споменика, прво под председништвом епископа Иринеја, а потом епископа Серафима – за једног од чланова Комисије изабран је Ђурђе Бошковић, који је нешто раније „умољен“ да прегледа рушевине манастира Бањске и поднесе предлоге за његово осигуравање, односно обнову. У вези са планираним радовима на заштити цркве, он Светом архијерејском Синоду и Његовој светости Патријарху подноси извештај о стању у коме се Бањска налази: Од сводова сачувала се једино калота кубета. Зидови су делимично доста добро очувани, до висине лежишта за сводове, делимично су уништени све до темеља. Од двеју западних дозиданих кула, од јужне је сачуван само један део, док се северна може идентификовати још једино у темељима. Многи зидови президани су позније, од стране Турака. У околини

цркве и у самом селу налазе се расути многобројни обрађени фрагменти са грађевине. Услед свега изложеног, могућности за осигуравање и евентуалну обнову овог значајног споменика су веома разнолике. Потребно је, пре свега, рашчистити како унутрашњост грађевине, тако и њезину непосредну ширу околину од материјала који је пао са зидова, као и од наноса. При томе треба обратити највећу пажњу на одводњавање, затим на одвајање фрагмената обрађених делова, палих са цркве, као и на проучавање откопаних зидова.

*Милоје Васић
је сматрао да су
прозорски отвори
били довољни да
осветљавају цркву.
Александар Дероко
је прво изнео тезу
да Бањска уводи
приморско слепо кубе,
док је касније сматрао
да је ниска калота
настала у турском
периоду*

У извештају је Ђурђе Бошковић дао неколико предлога за обнову цркве. На седницама Комисије одржаним током 1937. године донета је одлука да се нови зидови до висине првобитних не израде од притесаног камена већ од опека, а да се над овим постави дрвена кровна конструкција. Одлучено је да се кров покрије оловом или бојеним цинк-блехом; да се нови прозори израде у облику једноставних отвора бифора или трифора, и то од опека; да се поруше остаци турског михраба, минарета и оцака над североисточним углом припрате; да се поруши турски део зида између припрате и храма и да се између њих не подиже никакав преградни зид; да се

нова звонара од дрвета изради у југозападној кули, крај нартекса; да се темељи северозападне куле, уколико буду пронађени, осигурају и око њих изради нижа ограда; да се терен око цркве нивелише; да се зидови града осигурају; као и да се нови конак, уколико се буде градио, подигне у северозападном углу дворишта.

На основу решења која је донела Комисија, Ђурђе Бошковић је израдио технички елаборат за осигуравање цркве и поднео га на преглед Комисији. Овим пројектом било је предвиђено: нивелисање дворишта, израда тротоара око цркве и степеника на тротоару, израда иконостаса, израда главног олтара и олтара проскомидије, израда царских двери, израда икона за иконостас и обезбеђивање фресака. Елаборат је скоро у свему прихваћен, па се у току грађевинске сезоне 1938. године приступило радовима на осигуравању рушевина манастира Бањске. Повремено надзор над конзерваторским радовима поверен је пројектанту Ђурђу Бошковићу, који борави у Бањској од 16. до 22. априла 1938. године како би дао директиве за рад.

ПОСТУПАК ОБНОВЕ

У тада већ започетом раду на откопавању наноса у цркви и око ње нађен је изванредан број скулптурално обрађених фрагмената, а међу њима и неколико конзолица у облику животињских глава и лишћа. У јужној капели откопана је једна апсида чији зид, према Бошковићу, дели ову капелу на два дела. Нижи ниво пода у простору између ове новооткопане апсиде и наспрамног зида и нивоа пода у припрати, навео је Бошковић на закључак да је овде била можда нека гробница, која по положају одговара оној у северном параклису.

Део Бошковићеве техничке документације о будућим радовима у манастиру Бањска чува се у Архиву Југославије

Datum: 03.09.2026

Medij: Kompas

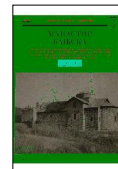
Rubrika: Kultura

Autori: DR BRANKA GUGOLj istoričar umetnosti

Teme: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

Napomena:

Površina: 2977

Naslov: MANASTIR BANJSKA

Strana:

у Београду. Уз цртеже у истој фасцикли налази се и пројекат за даље оправке манастира који Краљевска банска управа Зетске бановине упућује архитектонском одељењу Министарства грађевина с молбом „на преглед и одобрење“, а који је потом прослеђен верском одељењу Министарства правде ради добијања кредита. Део потребних средстава обезбедио је Одбор за обнову Бањске, а део држава из буџета Министарства правде за 1937/1938. годину. Увид у архивску грађу показује на који начин и колико средстава је издвајано за радове на Бањској, као и колико су расположива средства утицала на примењени поступак обнове.

Нешто више од четири деценије након извођења радова на обнови Ђурђе Бошковић је забележио да је ишао на потпуно очување свега што је од цркве остало. Заштитном конструкцијом која се јасно разликује од затечених остатака индицирао је првобитно просторно решење. Архитекта-конзерватор Бранислав Вуловић оценио је да се ради о ортодоксном пуританистичком поступку којим је оригинална творевина очишћена од турских адаптација. Такав „претерано чистунски“ поступак довео је у везу са романтичарским ставом према наслеђу. Слободан Ненадовић сматра да се примењени метод не може назвати конзервацијом, јер је више од пола грађевине изведено опеком, али се не може назвати ни рестаурацијом јер – по њему – храм није добио свој ранији облик. Позитивним сматра то што су рушевине заштићене од даљег пропадања. Као оправдање за примењене мере техничке заштите наводи да је Бошковић у елаборату предложио и друга решења – од чисте конзервације до потпуне рестаурације. Према Јовану Нешковићу обнова цркве манастира Бањске представља „специфичан облик тзв. археолошке обнове, будући да нови делови имају карактер заштитне грађевине и да су изведени новим, контрастним материјалом“. По оцени Анке Стојаковић, заштити Бањске Ђурђе Бошковић је приступио аналитично, предложивши више решења – од чисте конзервације затеченог стања, преко конзерва-

торско-рестаураторских концепција до радикалне рестаурације. Исажао је своје склоности ка неким од предлога, а коначну одлуку донела је Комисија.

Радове на обнови прекинуо је Други светски рат. Ђурђе Бошковић је од стране Комитета за културу при влади ФНРЈ већ 1946. године ангажован да обиђе низ споменика како би се добио увид у њихово стање. У публикованом извештају са овог путовања он даје и низ коментара о Бањској, која је: била... осигурана пред сам рат, према моме елаборату. Радови нису били у потпуности довршени и ја их уопште нисам примио. За време рата ветар је однео један део лименог кровног покривача са јужне стране главног брода. Црквена управа сада овај покривач враћа на своје место. Уколико буде недостајало лима и не буде се могао добавити, преостали део покриће се привремено терисаном хартијом.

Истраживање Бањске настављено је 1960. године, када су вршена ревизиона ископавања. Подаци о томе налазе се у документационом центру Археолошког института у Београду, а чине их: дневник рада, као и техничка и фото документација. Радови су трајали неколико дана, а у екипи су били Павле Мијовић – историчар уметности и Мирко Ковачевић – тада апсолвент архитектуре. На терену су кратко били и Ђурђе Бошковић и Војислав Кораћ. У дневнику радова забележено је: Задатак је ових радова да се тачно утврди на каквим темељима почива црква

Datum: 03.09.2026

Medij: Kompas

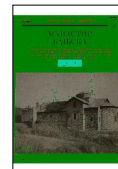
Rubrika: Kultura

Autori: DR BRANKA GUGOLJ istoričar umetnosti

Teme: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

Napomena:

Površina: 2977

Naslov: MANASTIR BANJSKA

Strana:

ФЕЛТОН
ФОТО

Радови на манастиру

Манастир Бањска – фасада

коју је подигао краљ Милутин и какав је, ако то налази сондажних испитивања потврде, план основе раније цркве.

Након једне деценије израђен је 1970. елаборат о истраживању Бањске, а ускоро су предузети и први радови, који су са прекидима трајали све до 1998. године. Руководиоци овог пројекта били су Војислав Кораћ и Марица Шупут. Током седамнаест кампања откривен је манастирски комплекс у обиму саграђеном у другој деценији 14. века. Накнадно, током 2003. године истражен је северни део локалитета. Простор непосредно уз цркву и манастирске грађевине које су је окруживале остали су неистражени, изо-

стала су и археолошка испитивања унутрашњег простора цркве и манастирске некрополе.

Крајем 2002. године донета је одлука о ревитализацији манастира, након чега су уследили изградња конака и лапидаријума и „уређење“ порте. Током месеца јануара и фебруара 2007. године у оквиру Програма за уређење насеља и обнову манастира Бањска извршени су девастирање и уништавање остатака манастира. Тада су порушени бедеми турског утврђења, али и део првобитног манастирског обзиђа са северне стране. Пре изградње новог манастирског конака вршена су археолошка истраживања

у северном делу порте, где се дошло до откривања темеља оградног зида.

Од марта до краја јула 2007. године вршена су археолошка истраживања у унутрашњости цркве и спољном јужном делу манастирске порте, где је формирано сеоско гробље. Од првобитног пода откривени су малтерна подлога и делови амвонске розете у поткуполном простору цркве. Истражен је и низ гробова у наосу, припрати и северном анексу.

Према писању архиепископа Данила II црква је грађена по узору на Студеницу, што је јасно видљиво у једнобродној основи храма, а посебно у скупцој мермерној оплати и богатој скулптуралној декорацији која је само делимично сачувана. Архитектонски пластични украс био је распоређен на порталима, прозорским отворима и аркадном фризу испод кровног венца. Уломци каменог украса уграђени су у зидове храма и утврђења током обнове изведене 1938. и 1939. године, док је неколико фрагмената пренето у Народни музеј у Београду и Археолошки музеј у Скопљу. Најбоље је очувана фигура Богородице са Христом, која се некада налазила у лунети портала на улазу из припрате у наос, а данас се налази у манастиру Соколица.

Datum: 03.09.2026

Medij: Kompas

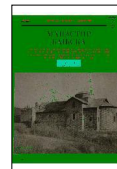
Rubrika: Kultura

Author: DR BRANKA GUGOLj istoričar umetnosti

Teme: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

Napomena:

Površina: 2977

Naslov: MANASTIR BANJSKA

Strana:

фото: из документације архитекте-конзерватора Миладина Лукића

Порталу припадају и две фигуре лавова – ослонци спољних колонета.

ЗАОСТАВШТИНА

Како су изгледали поједини – данас изгубљени – делови пластичне декорације сазнаје се из теренских скица Ђурђа Бошковића из 1927, 1938. и 1960. године, које се чувају у његовој заоставштини у Археолошком институту у Београду. Најисцрпнију иконографску анализу бањске скулптуре дала је Марица Шупут. Поред фигура из лунете портала, уломака прозора, а посебно оних који су припадали олтарској трифори и чије порекло је романско, сачуван је и извесан број камених рељефа који мотивима и начином клесања припадају византијском културном кругу.

Оригиналом каменом мобилијару свакако је припадала и олтарска преграда. У опширном елаборату који је Ђурђе Бошковић предао Техничком одељку Министарства грађевина 4. марта 1941, приложен је нацрт новог „иконостаса“ уз предлог да се начини „од добро тесаног камена“, и то од белог или сивог кречњака, са двокрилним вратима од ораховине. Када је 2004. обновљен духовни живот у манастиру – постављен је иконостас пренет из цркве у Звечану, са иконама које је извео зограф Блажа Дамјановић Дебарски. Нестилски инкорпориран у ткиво средњовековне цркве – замењен је 2017. каменом преградом – изведеном према пројекту архитекте Драгољуба Тодоровића, у коју су уграђени уломци за које се претпоставља да су припадали првобитној прегради.

Истраживања вршена у неколико наврата нису пружила довољно података о првобитном плочнику цркве, мада се за поједине камене уломке претпоставило да му можда припадају. Изузетак чине делови амвонске розете, нађени 2007. године. Када је десет година касније постављен нови плоч-

Унутрашњост манастира

Фото: Б. Гугољ

Крајем 2002. године донета је одлука о ревитализацији манастира, након чега уследили су изградња конака и лапидаријума и „уређење“ порте

ник у цркви, цртежом је према оригиналним остацима назначена амвонска розета.

Радови на обнови цркве и манастирског комплекса одвијају се и током последњих

неколико година, када је у порти изграђена продавница, а опеком надзидани део цркве омалтерисан и окречен, што одудара од свих познатих примењених конзерваторских метода на средњовековној цркви, при чему је реакција службе заштите – са изузетком неколико коментара на друштвеним мрежама – потпуно изостала.

Кратак осврт на архитектуру и историју истраживања и обнове цркве Св. Стефана у Бањској показује изузетну сложеност рада на проучавању и заштити градитељског културног наслеђа – посебно у времену када није постојала институционална служба заштите. ■

